

לקו"ש חלק י"א פ' משפטים שיחה ב

פיענוח מראי מקומות

פ' משפטים כב, כד: אם כסף תלוה את עמי את העני עמך לא תהיה לו כנשה לא תשימון עליו.

פרש"י ד"ה אם כסף תלוה את עמי: רבי ישמעאל אומר כל אם ואם שבתורה רשות חוץ מג' וזה אחד מהן.

שהיא חובה וכן (במדבר לו) ואם יהיה היובל וגו'.

6) בראשית ד, ז בדיבור הקב"ה לקין אחרי שהבל הביא קרבנו "ויפלו פניו" של קין: "הלוא אם תיטיב שאת, ואם לא תיטיב, לפתח חטאת רבץ ואליד תשוקתו ואתה תמשל בו".

7) וכמפורש: ואם לא תטיב לפתח חטאת רובץ גו' ". וראה פרש"י שם ד"ה לפתח חטאת רובץ: "לפתח קברך חטאתך שמור" היינו, שאם לא תטיב מעשיך, הרי ביום הדין לאחרי מותך "חטאך שמור".

ואין לומר דכיון שנזכרה אפשריות אחרת - "ואם לא תטיב גו'", גם אם הראשונה חובה מתאים לומר "אם", דא"כ גם ב"אם תקריב מנחת בכורים" מדובר לפני" במנחות אחרות.

8) יתרו יט, ה "ועתה אם שמוע תשמעו בקלי ושמרתם את בריתי והייתם לי סגלה מכל העמים כי לי כל הארץ". **ראה פרש"י שם ד"ה ושמרתם את בריתי שמדבר בכללות "שמירת התורה" ("שאכרות עמכם על שמירת התורה").**

1) פרשתנו כב, כד "אם כסף תלוה את עמי את העני עמך לא תהיה לו כנשה לא תשימון עליו נשך".

2) וזה יודע התלמיד מפרש"י שלמד כבר. ראה לקמן ס"ב.

3) כמו שפרש"י יתרו כ, כב עה"פ "ואם מזבח אבנים תעשה לי לא תבנה אתהן גזית כי חרבך הנפת עליה ותחללה" ד"ה ואם מזבח אבנים: רבי ישמעאל אומר כל אם ואם שבתורה רשות חוץ מג', ואם מזבח אבנים תעשה לי הרי אם זה משמש בלי כאשר, וכאשר תעשה לי מזבח אבנים לא תבנה אתהן גזית שהרי חובה עליך לבנות מזבח אבנים שנא' אבנים שלמות תבנה, וכן אם כסף תלוה חובה הוא שנא' והעבט תעביטנו ואף זה משמש בלשון כאשר, וכן ואם תקריב מנחת בכורים זו מנחת העומר שהיא חובה ועל כרחך אין אם הללו תלוין אלא ודאין ובלשון כאשר הם משמשים.

4) יתרו שם.

5) ויקרא ב, יד "ואם תקריב מנחת בכורים לה' אביב קלוי באש גרש כרמל תקריב את מנחת בכוריד" ובפרש"י שם ד"ה ואם תקריב: הרי אם משמש בלי כי שהרי אין זה רשות שהרי במנחת העומר הכתוב מדבר

9 ר"פ בחקותי "אם בחקתי תלכו ואת מצותי תשמרו ועשיתם אתם". **וראה פרש"י שם ד"ה** אם בחקתי תלכו: יכול זה קיום המצות כשהוא אומר ואת מצותי תשמרו הרי קיום המצות אמור הא מה אני מקיים אם בחקתי תלכו **שתהיו עמלים בתורה**.

10 וראה מלבי"ם ליתרו כ, כב "ואם מזבח אבנים תעשה לי. כבר בארתי ויקרא (סי' יב) גדר מלת אם שמורה על האפשריות, ובא על דבר הרשות שיש בידו לעשות או שלא לעשות, או גם דבר חובה שיש בידו שני ברירות, ועפ"ז אמר ר' ישמעאל כל אם שבתורה רשות, אמנם בררנו שם (סי' קנב) שג' מקומות שבא אם על החובה יש ג"כ אפשריות, כמו ואם תקריב מנחת בכורים שהוא אפשרי מצד הזמן שעתידה מנחת בכורים לפסוק ולחזור, וכן אמר ר"י שמ"ש ואם מזבח אבנים תעשה הוא אפשרי מצד שיכול לעשות מזבח אדמה, וזה שלא כדברי ראב"י בזבחים (דף ס"א ע"ב) שאמר שנאמר ג"פ מזבח אבנים להורות על שילה ונוב וגבעון ובית עולמים שצריך דוקא מזבח אבנים, ולדידי צ"ל שבא מלת אם על הזמן, ר"ל כשיגיע הזמן שחוב עליך לבנות דוקא מזבח אבנים, ולדעתי ר' נתן שאמר שם של שילה של באבנים היה ס"ל ג"כ שלא כראב"י כי רק של שילה היה של אבנים מצד שרשות בידם לעשות של אבנים, לא של נוב וגבעון, ולכן אמר שם על רב הוא דאמר כר' נתן שנתקשה רש"י בזה ועמ"ש על פסוק אם כסף תלוה".

ויקרא בתחלתו סקי"ב עה"פ ויקרא א, ב "הערה: המפרשים נבוכו מה קשיא ליה ואיך יוכיח שהוא רשות כמו שהביא הקרבן אהרן בזה פירושים שונים ודחה דבריהם והוא אומר שמלות "כי יקריב" מיותר. כי יקריב: העברי יציין המאמר-התנאי באחד מחמשה דרכים: (א) במלת כי כמו "כי תקנה עבד עברי", "כי ימכר איש את בתו". (ב) במלת אם – "אם תקריב מנחת בכורים", "אם במחתרת ימצא הגנב". (ג) במלת אשר – "אשר נשיא יחטא", "אשר יצוד ציד חיה" (לקמן יז). (ד) הפעל הבינוני עם ה"א הידיעה שטעמו כטעם "אשר" –

"המקריב את זבח שלמיו" (לקמן ז כט), "כל הנוגע במת בנפש" (במדבר י"ט: י"ג) (ה) המקור עם שימוש ב"ת או כ"ף – "בבואכם אל הארץ", "והיה באכלכם מלחם הארץ" (במדבר ט"ו: י"ט), "בהרימכם את חלבו" (שם יח).

[מצד אריכות דברי המלבי"ם, המשך דבריו נדפס בסוף ה"פענוח הערות" על השיחה כדי להקל הלימוד על המעיין].

11 משפטים כא, ל "אם כופר יושת עליו ונתן פדין נפשו ככל אשר יושת עליו".

12 ומזה מובן שאין לחלק בין "ל' אשר" ל"כאשר" (ראה פרש"י יתרו שם (לעיל הערה 10) "הרי אם זה משמש בל' כאשר וכאשר תעשה לי מזבח אבנים לא תבנה אתהן גזית שהרי חובה עליך לבנות מזבח אבנים"

כברא"ם "אבל בסוף פ' יתרו גבי ואם מזבח אבנים לא הזכיר זה בכלל אותם שאין תלויין אבל הביא דברי רבי ישמעאל שאמר כל אם ואם שבתורה רשות חוץ מג'. . שאין אם הללו תלויין אלא ודאין ובלשון כאשר הם משמשים מפני שזה אע"פ שאינו תלוי ומזה הצד הוא כמו אותן הג', מ"מ אינו חובה כמותם שהרי הם חובה שאינה תלויה בדבר שאם יהיה הדבר ההוא יתחייב בו ואם לאו לא יתחייב בו, אבל זה, אעפ"י שהוא חובה, מ"מ, תלויה בדבר אחר הוא שאם יגח שורו המועד אדם והמיתו יושת כופר עליו ואם לאו לא יושת עליו כופר לעולם וכבר הארכתי שם בזה והראיה על שנויין אם זה מאותן הג' שהרי בכל אותן הג' אמר שהן משמשין בלשון כאשר ובזה אמר שהוא משמש בלשון אשר והטעם מפני שאותן הג' הן חובה שאינה תלויה בדבר ולכן הן משמשין בלשון כאשר שפירושו כשיגיע הזמן שתעשה אותן אבל זה שהוא חובה התלויה בנגיחת השור מועד שאם יהיה לו שור מועד והמית אדם או יושת עליו הכופר צריך שיפורש בלשון אשר שהוא מקושר עם הקודם לו שהוא יומת ופירושו אשר אז כופר יושת עליו שמשפטו בכך לא

כאשר כופר יושת עליו שנראה שיבא זמן
בהכרח שיהיה זה"

וגו"א "ולעיל בסוף פרשת יתרו (כ, כב) פירש (רש"י) כי שלשה הם שאינם תלויים, וכאן הוסיף "אם" זה (קושיית הרא"ם), מפני שהשלשה הנזכרים למעלה הם תחלת ענין, וצריך לפרש אותם בלשון 'כאשר' (רש"י שם), אבל "אם כופר יושת עליו" אף על גב שהוא ודאי, מתפרש שפיר דקאי למעלה (פסוק כט) "השור יסקל וגם בעליו יומת", ואמר זהו משפטו שישיתו עליו כופר נפשו. ואין צריך לפרש בלשון 'כאשר' רק בלשון 'אשר', כי לשון "אם" משמש בלשון 'אשר', אבל כל הני שלשה משמשים בלשון 'כאשר', ולא הוו רק שלשה", **כי מפורש ברש"י: כמו אם כסף תלוה.**

ומ"ש בש"ח שכאן לא קאי לר"י אלא לרבנו, ולרבנו יש יותר מג' - צע"ג איך אפ"ל שרש"י מפרש במקום א' כדיעה א' (שיש ג' מקומות) ובמ"א כדיעה הפכית (שיש יותר מג') שהרי מפרש הוא פש"מ - ואי אפשר שפשוטו של מקרא אחד - יסתור מקרא שני!

13) מסעי לו, ו "ואם יהיה היבל לבני ישראל ונוספה נחלתן על נחלת המטה אשר תהיינה להם ומנחלת מטה אבותינו יגרע נחלתן".

14) שלכן מאריך יותר בפירושו שם, בפירוט הג' מקומות, בהוכחות וכו' משא"כ בפרשתינו שרק מעורר על הענין בכללותו וסומך עמ"ש לפנ"ז.

ראה בזה גם תו"מ תשמ"ז ח"ב ע' 495 ואילך.

15) תבא כז, ו בענין בנין המזבח בעבר הירדן "אבנים שלמות תבנה את מזבח ה' אלקיך והעלית עליו עולת לה' אלקיך".

16) ראה טו, ח בענין נתינת צדקה לעני "כי פתח תפתח את ידך לו והעבט תעביטנו די מחסרו אשר יחסר לו".

17) תבא שם, ה "ובנית שם מזבח לה' אלקיך מזבח אבנים לא תניף עליהם ברזל".

18) וכמו שמשמע מל' ר"י עצמו: כל אם ואם שבתורה רשות כו' חובה וכו'. ולא "תלוי" או "ספק" וכו"ב
- כי לא בא לפרש אלא אלו שהם בגדר רשות וחובה - לאיזה סוג הם שייכים.

19) וישב לט, ו "ויעזב כל אשר לו ביד יוסף ולא ידע אתו מאומה כי אם הלחם אשר הוא אוכל ויהי יוסף יפה תאר ויפה מראה".

20) יתרו יט, יג "לא תגע בו יד כי סקול יסקל או ירה יירה אם בהמה אם איש לא יחיה במשך היבל המה יעלו בהר".

21) ומזה מובן שאף שאמר ר"י: כל אם ואם כו', עכצ"ל שאין כוונתו לכל מקום ממש כ"א לסוג מיוחד. ומה שאמר "כל" כוונתו לכל המקומות שבסוג זה.

22) וירא יח, יט "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט למען הביא ה' על אברהם את אשר דבר עליו".

23) ויצא כח, יח "וישכם יעקב בבקר ויקח את האבן אשר שם מראשתיו וישם אתה מצבה ויצק שמן על ראשה". **וראה רש"י** עה"פ **ראה יב, ג** "ונתצתם את מזבחתם ושברתם את מצבתם ואשריהם תשרפון באש ופסילי אלהיהם תגדעון ואבדתם את שמם מן המקום ההוא" ד"ה: **מזבח - של אבנים הרבה, ד"ה מצבה - של אבן א'. הרי מובן שענינם א' אלא שמצבה של אבן א'.**

וראה גם רמב"ן ויצא שם "וישם אותה מצבה כבר פירשו רבותינו (ע"ז נג) ההפרש שבין המצבה למזבח שהמצבה אבן אחת והמזבח אבנים הרבה ונראה עוד שהמצבה תעשה לנסך עליה נסך יין וליצוק עליה שמן לא לעולה ולא לזבח והמזבח להעלות עליו עולות ושלמים ובבאם לארץ נאסרה עליהם המצבה (דברים טז כב) מפני ששמו אותה הכענינים להם לחק יותר מן המזבחות אף

על פי שכתוב בהם (שמות לד יג) את מזבחותם ותוצון או שלא רצה לאסור הכל והשאיר המזבח שראוי לנסך ולקרבתות."

וראה פרש"י (ויצא שם, כב עה"פ והאבן הזאת אשר שמתתי מצבה יהיה בית אלקים וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך) ד"ה והאבן הזאת אשר שמתתי מצבה: "וכן עשה בשונו מפדן ארם כשאמר לו קום עלה בית אל (וישלח לה, א), מה נאמר שם (לה, יד) ויצב יעקב מצבה וגו'". והרי נצטווה "ועשה שם מזבח גו' (שם, א) ויאמר אלקים אל יעקב קום עלה בית אל ושב שם ועשה שם מזבח לאל הנראה אליך בברוך מפני עשו אחיך".) **וראה שם, ז "ויבן שם מזבח ויקרא למקום אל בית אל כי שם נגלו אליו האלקים בברחו מפני אחיו". **ואכ"מ.****

(24) ומ"ש רש"י בפ"י עה"פ (לעיל הערה 13) ואם יהי היובל גו': מכאן הי' ר"י אומר עתיד היובל שיפסוק. אין כוונתו בזה לפרש "אם" בל' תנאי

(ראה ברא"ם "ואם תקריב הרי אם משמש בלשון כי שהרי אין זה רשוי כו' וכן אם יהיה היובל. פי' הרי אם משמש בלשון כאשר שכן פי' שם בפסוק ואם מזבח אבנים ואם משמש בלשון כאשר וכן ואם תקריב מנחת בכורים ומה שכתב פה הרי אם משמש בלשון כי שהיא מלה משמשת בדי לשונות אי דילמא אלא דהא ולא ידענו אי זה מד' לשונו' הוא משמש פה הוא מפני שמלת אם אינה משמש בלשון כאשר אלא באמצעות מלת כי מאחר שמלת כי במקום אם שהוא אי' מהד' לשונות הנה גם מלת אם משמשת בלשון כי ואחר שמלת כי משמשת בלשון אשר כמו כי יבא אלי העם וכן כי זה משה האיש שכלן נדרשין במקום אשר כדפרש"י בשלהי גיטין הנה גם מלת אם משמשת בלשון כאשר ורש"י ז"ל לא כיון פה רק להעתיק מלת אם למלת כי להשיב הפרטי כללי שאז יוכל לפרשו לחובה וזהו שאמר אחר זה שהרי אין זה רשות ומה שאמר וכן אם יהיה היובל ובמכילתא לא אמר ר' ישמעאל שהם חובה ולא רשות אלא ג' בלבד אם מזבח אבני' אם כסף תלוה ואם

תקריב מנחת בכורי' והביאו רש"י ז"ל בפסוק ואם מזבח אבני' הוא מפני שסובר שפירוש אם יהיה היובל הוא כרבי יהודה שאמר מכאן שעתיד היובל להפסק והביאו גם רש"י בפרשת מסעי על פי מדרשו של ר' יהודה ופה פי' אותו לחובה ואמר שהוא במקום כאשר מפני שהוא עומד פה במלת ואם תקריב שהיא במקום כאשר ופיר' גם אותו כמוהו כדי שלא יצטרך למדרשו של ר' יהודה שהוא רחוק מדרך הפשט שירמוז על הפסקו בזמן החרבן או שמא הוא סובר כר"ש כמו שחלק על דברי ר' יהודה בת"כ על מלת ואם תקריב שר' יהודה אומר עתידה מנחת בכורים לפסוק ולחזור וכן הוא אומר ואם יהיה היובל עתיד היובל לפסוק ולחזור רבי שמעון אומר ואם תקריב זו מנחה באה חובה אי יכול נדבה כשהוא אומר והבאתם את עומר כו' למד שאינה באה אלא חובה אם כן למה נאמר ואם לומר אם מביאים אתם אותה לרצון מעלה אני עליכם כאילו נדבה הבאתם אותה כך הוא חולק ג"כ על פסוק ואם יהיה היובל ולפיכך פי' רש"י הפסוק של ואם יהיה היובל פה כדברי רש"י ובפרשת אלה מסעי כדברי רבי יהודה כמנהגו בכמה מקומות ואף על פי שיש לטעון על שפירש מלת ואם תקריב בלשון כאשר שאינו לא כרבי יהודה ולא כר"ש לא כרבי יהודה דהא אמר עתידה מנחת בכורים לפסוק ולחזור ומלת ואם תלוה כשאר כל אם שבמקרא ולא כרב שמעון דהא אמר אם כן למה נאמר ואם לומר אם מביאים אתם אותה לרצון כו' אלמא לדידיה נמי תלויה היא שמא י"ל שרש"י ז"ל פי' המלה לפי פשוטו של מקרא והדרש כדברי רבי שמעון כי כן דרכו תמיד בפ"י החומש שימשיך דברי רבותינו על פי פשוטו של מקרא כדי ליישב דבר דבור על אופניו".

וגו"א "וכן אם יהיה היובל. אבל לעיל בפרשת יתרו (שמות כ, כב) כתב בשם רבי ישמעאל שלשה שהם חובה, שלא כתב שם רק דברי רבי ישמעאל, דהוא מדרש חכמים (מכילתא שם), ולפי מדרש חכמים "אם יהיה היובל" (במדבר לו, ד) כמשמעו, לומר שהיובל עתיד להתבטל. אבל כאן בא לפרש פשוטו של מקרא, ולפי הפשט יש לפרש

שרש"י מפרש שפירושים "כאשר", הרי פי' הכתוב שמשמיענו החובה לעשותם). ולכן מפרש רש"י שהכתוב משמיענו ב"ואם (- כאשר) יהי' היובל" שעתיד היובל שיפסוק.

25) ומ"ש רש"י כאן ש"אם משמש בל' כי" ולא בל' "כאשר" כבשאר המקומות, י"ל שכיון שכבר פרש"י (וירא יח, טו) ש"כי משמש בד' לשונות", הרי מובן שאם יש מקום לומר ש"אם משמש בל' כי" שפיר טפי, כי אז מובן זה שגם "אם" משמש בכמה לשונות (ראה ברא"ם וגו"א לעיל).

אלא שבשאר המקומות א"פ לרש"י לפרש ש"אם" משמש בל' "כי" כי במקומות ש"כי" פירושו "כאשר" הנה הפועל בא מיד לאחרי תיבת "כי" (כמו בפ' ויקרא):

"כי יקריב" (א, ב) "אדם כי יקריב מכם קרבן לה' מן הבהמה מן הבקר ומן הצאן תקריבו את קרבנכם"

"כי תקריב (ב, א) "ונפש כי תקריב קרבן מנחה לה' סלת יהיה קרבנו ויצק עליה שמן ונתן עליה לבנה". ד "וכי תקרב קרבן מנחה מאפה תנור סלת חלות מצת בלולת בשמן ורקיקי מצות משחים בשמן"

"כי תחטא" (ד, ב) "דבר אל בני ישראל לאמר נפש כי תחטא בשגגה מכל מצות ה' אשר לא תעשינה ועשה מאחת מהנה". ה, א "ונפש כי תחטא ושמעה קול אלה והוא עד או ראה או ידע אם לוא יגיד ונשא עונו". יז "ואם נפש כי תחטא ועשתה אחת מכל מצות ה' אשר לא תעשינה ולא ידע ואשם ונשא עונו". כא "נפש כי תחטא ומעלה מעל בה' וכחש בעמיתו בפקדון או בתשומת יד או בגזל או עשק את עמיתו" ולכן כאן שנא' "ואם תקריב" (ש"ואם" סמוך להפועל) שייך לומר בל' "כי" משא"כ ב"ואם מזבח אבנים תעשה", "אם כסף תלוה".

אותו מלשון 'כאשר'. ולקמן פירש רש"י בפרשת מסעי (שם) מכאן שעתיד היובל להיות בטל, דהתם כתב גם כן לפי המדרש. ולפי שאצל היובל מוכח טפי, שאין היובל תולה רק בזמן, והוא בא בעצמו, ושייך לומר 'וכי יהיה היובל', אבל "אם מזבח אבנים וכו'" (שמות כ, כב), "אם תקריב מנחת בכורים", "אם כסף תלוה" (שמות כב, כד), כיון שאינם תולים בזמן, ואפשר לאדם שלא יעשה, שייך לשון "אם", אף על גב שהוא חובה - אין הכתוב מדבר בחובה שלהם, ושייך בזה "אם תקריב", כאילו היה פירושו 'אם תשמע ותעשה'. אבל היובל שבא מעצמו, שהוא תולה בזמן, לא יתכן לומר כך. ולפי פשוטו, אי אפשר לפרש רק מלשון 'כאשר', לכך מביא רש"י ראיה מזה דווקא. ודעת רש"י, כיון דלפי פשוטו אין לפרש "אם יהיה היובל" רק בלשון 'כאשר', כך יש לפרש גם כן "אם תקריב", ואין צריך לדחוק כלל. אבל המדרש, אין נראה לו כי אלו ג' - אף על גב שהם חובה - מתפרשים כמו שאר "אם" כמו שנתבאר למעלה, רק "אם יהיה היובל" שצריך לפרש שעתיד שיהיה בטל, וזה נכון, והוא דעת רז"ל: "ויקרא ב, יד (לעיל הערה 5), שפירושו דברי רש"י כן.

ואע"פ שלכאורה הוא בסתירה למ"ש ברש"י (ויקרא) שם "ואם תקריב. הרי אם משמש בלשון כי, שְהָרִי אֵין זֶה רְשׁוּת, שְהָרִי בְמִנְחַת הָעֶמֶר הַקְּתוּב מְדַבֵּר שְהִיא חוּבָה, וְכֵן וְאִם יִהְיֶה הַיָּבֵל וְגוּ", כ' שבויקרא מפרש רש"י בפש"מ ובפסוק "ואם יהי' היובל" מפרש הוא (לפי שיטת ר' ישמעאל שיש רק ג' מקומות ש"אם" הוא חובה, והוא) לפי דרשת חז"ל, אבל מובן שאפ"ל שרש"י בפשטות פירושו יפרש במקום א' בסתירה למקום אחר, כדלעיל הערה 12, וגם מובן שכל דברי רש"י הם לפי פש"מ)

שהרי כי להדיא בויקרא (שם): וכן ואם יהי' היובל וגו', אלא כוונתו דאף שפירושו "כאשר", הרי לכאורה כל הענין מיותר, דהול"ל: "ובשנת היובל" וכיו"ב (משא"כ ב"ואם מזבח אבנים" ו"אם כסף תלוה, "ואם תקריב מנחת בכורים" הרי לאחרי

26) ומה שרש"י מביא דוגמא מפסוק זה דוקא (ולא מפסוקים "ואם מזבח אבנים", "אם כסף תלוה" שכבר למדם התלמיד) י"ל

א) בפסוק זה מוכח מתוכו שפירושו "כיי", שהרי היובל בא ממילא בהגיע הזמן, (משא"כ בפסוקים הנ"ל שצריך הוכחה ממק"א שהם חובה).

ב) הצד השווה שבפסוקים "ואם תקריב גו'", "ואם יהי היובל גו'" שבשניהם בא הפועל מיד אחרי מלת "ואם", משא"כ במקומות הנ"ל, ראה לעיל הערה 25.

27) ומ"ש הרא"ם (לעיל הערה 12) ש"אם" זה אינו בין הג' המנויין לפי שהיא חובה התלוי בדבר ("כי יגח גו'"), ואינה ענין שיבוא בהכרח, ולכן אינה כהוודאות של הג', לבד זאת שצע"ג איך אפשר לחלק בהוודאות שבהם כדלעיל הערה 12, הרי אין זה מספיק שהרי גם "אם כסף תלוה" תלוי בזה שיהי עני, ואינו ענין שיבוא בהכרח (וכמו שהקשה במשכיל לדוד - ודוחק לחלק בין ענין הקרוב יותר לודאי לזה שאינו קרוב כ"כ לודאי).

וגם מ"ש במשכיל לדוד שחובה שייכת רק כשעליו לחזור אחר איזה ענין, משא"כ כאן שאדרבה עליו לשמור שורו - אינו מובן שהרי אין המדובר בחובת האדם ששורו הזיק, אלא בחובת ב"ד לחייבו לשלם כופר. ועכצ"ל כבפנים שאינו נק' חובת ב"ד כיון שבא רק במקרה בלתי רגיל כו'.

28) ומ"ש ברש"י לפני" ד"ה את עמי: "עמי ונכרי עמי קודם" (ורק אח"ז מפרש חלק המובא בפנים "וזה משמעו אם כסף תלוה את עמי תלוהו קודם לעובד גילולים, ולא יזהר מעמי, את העני, ולא יזהר עני, לאותו שעמד. (ד"ה את העני, שלא תנהוג בו מנהג בזיון בהלואה שהוא עמי") עכצ"ל שאין כוונתו של רש"י שהלוואת הנכרי הוא בכלל "אם כסף תלוה" (שהרי כתב אח"כ "ולא לנכרי") אלא שלהיות ש"לעמי"

חובה להלוות מ"אם כסף תלוה" ולנכרי - רק רשות, הרי מובן ש"עמי קודם", ואינו דומה ל"עני ועשיר - עני קודם", וכמו שחילקם רש"י אח"כ, אלא שבתחילה מפרש הענין בכללות, ואח"כ מפרט ומחלק בין עשיר לנכרי.

29) אלא שאינו פשוט כ"כ (לבן חמש למקרא) - ולכן גם שלילה שלו באה ברמז - וכמשנ"ת כמה פעמים.

30) בשלח טז, לב "ויאמר משה זה הדבר אשר צוה ה' מלא העמר ממנו למשמרת לדרתים למען יראו את הלחם אשר האכלתי אתכם במדבר בהוציאי אתכם מארץ מצרים".

31) לה, ב.

32) עקב יא, יד "ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש ואספת דגנך ותירשך ויצהרך".

32) יהושע א, ח "לא ימוש ספר התורה הזה מפיד והגית בו יומם ולילה למען תשמר לעשות ככל הכתוב בו כי אז תצליח את דרכך ואז תשכיל".

33) שהרי עני הוא (באותה שעה עכ"פ) ועבד לוה לאיש מלוה.

34) ומה שרש"י בוחר לפרש המקרא ע"פ שיטת ר"י - הוא לפי שבפשוט ועל הרוב צ"ל הנהגת האדם באופן זה - בהשתדלות בדרך הטבע וכו' וכדאי' בגמ' שם: הרבה עשו כר"י ועלתה בידן, כרשב"י ולא עלתה בידן. - שהנהגת רשב"י היא רק בשביל יחידי סגולה ועל הרוב צ"ל ההנהגה כשיטת ר"י.

אלא שבזמנים מיוחדים ובתור הוראת שעה צ"ל כן גם הנהגת הרוב ולכן בזמן ירמיה הוכיחם ע"ז כנ"ל, כי אז הי' צ"ל כן בתור הוראת שעה. (ראה בזה תו"מ חכ"ז ע' 207)

הלבנה לאבן ותהי להם הלבנה לאבן ותחמר
היה להם לחמרגו" (נח יא, ג) שהלבנה
היא תחת האבן (כראב"ע) ותהי להם
הלבנה לאבן. תחת אבן, ועוד (שם).

וכן במ"ש (והחמר הי' להם) לחמר"
פרש"י ד"ה לחמר: לטוח הקיר, ולא תחת
טיט" כראב"ע (והחמר: תחת טיט
ופירשו כמשמעו בלשון ישמעאל. ועוד
שם) מוכח שמפרש "ותהי להם הלבנה
לאבן" כפשוטו שהלבנה (היינו החומר
שממנו נעשה) נתקשה ונעשה אבן (ראה
בפי' הר"ן עה"ת: ותהי להם הלבנה לאבן,
כלומר, שמצאוה חזקה ומקשית). והיינו
שבפש"מ הלבנה ג"כ נק' אבן.

38) ראה במכילתא עה"פ "ואם מזבח
אבנים גו"': ומה ת"ל ואם מזבח אבנים
אלא רצה של אבנים יעשה, של לבנים
יעשה.

39) ראה בפרש"י עה"פ: ל' גזיזה כו', וענין
גזיזה היינו שמפריד הדבר מהמקום שהוא
בטבעו, ולא רק שמחלק איזה דבר לשנים.

40) ראה תו"א משפטים עז, ג "כי הנה נת'י
שהאותיות נק' אבנים והנה באבנים יש שני
מדרגות. הא' אבנים ממש שהן בריאה בידי
שמים. והב' האבן הנעשה בידי אדם והיא
הלבנה שנעשית מן העפר ע"י בני אדם
שנעשית ג"כ חזקה וקשה והיא נק' ג"כ אבן
כמ"ש הבה נלבנה לבנים ונשרפה לשרפה
ותהי להם הלבנה לאבן כו' וכידוע ומפורסם
שגם הן הלבנים יבנו בנין בית חומה כמו מן
האבנים". ובלקו"ש ח"י שיחה א' לפ'
וירא, וכ"ה גם בפשטות.

41) סוטה ג, א "תנא דבי רבי ישמעאל אין
אדם מקנא לאשתו א"כ נכנסה בו רוח . .
ומסתברא כמאן דאמר רוח טהרה דתניא
וקנא את אשתו רשות דברי ר' ישמעאל ר"ע
אומר חובה אי אמרת בשלמא רוח טהרה
שפיר אלא אי אמרת רוח טומאה רשות
וחובה לעיולי לאיניש רוח טומאה בנפשיה
גופא. וקנא את אשתו רשות דברי רבי
ישמעאל ורבי עקיבא אומר חובה (ויקרא
כא, ג) לה יטמא רשות דברי רבי ישמעאל
ור"ע אומר חובה (ויקרא כה, מו) לעולם

וזהו דיוק ל' רש"י (בשלח שם לעיל הערה
30) "בימי ירמי' כשהי' ירמי' מוכיחם
כו", דלכאורה "בימי ירמי' מיותר, אלא
לרמז שדוקא "בימי ירמי' צ"ל כן (בתור
הוראת שעה כנ"ל) - אז צ"ל בדוגמת המן
שניתן לבני" מבלי שום השתדלות כו'.

ועפ"ז מתורצת התמי' הכי גדולה: בכל
הדורות שממרע"ה ועד ירמי' (שבהן גם
כמה ירידות ברוחניות - סמסופר בנביאים)
לא מצינו שהראו לבני" צנצנת המן!?

וזהו הפי' "לדורותיכם" - היינו בזמנים
ודורות מיוחדים שצ"ל ההנהגה ע"ד שהי'
בבני" במדבר.

35) יתרו כ, כא "מזבח אדמה תעשה לי
וזבחת עליו את עלתיך ואת שלמיך את
צאנך ואת בקרך בכל המקום אשר אזכיר
את שמי אבוא אליך וברכתיך".

36) מכילתא עה"פ "מזבח אדמה תעשה לי
מזבח מיוחד לי, שלא תבנהו מתחלה לשום
אחר. ר' ישמעאל אומר, מזבח אדמה תעשה
לי שלא תבנהו על גבי כפים ולא על גבי
(עמודים). רבי נתן אומר, חלול באדמה
נעשה, שנאמר נבוב לוחות תעשה אותו
(שמות כ"ז: ח'). איסי בן עקיבא אומר,
מזבח נחשת מלא אדמה תעשה לי) שנאמר,
כי מזבח הנחשת אשר לפני ה' קטן מהכיל
את העולה (מלכים א' ה). וכי קטן היה,
והלא כבר נאמר, אלף עולות יעלה שלמה על
המזבח ההוא (שם ג). ומה תלמוד לומר
קטן, אלא ביום שנבנה זה נגנו זה".

37) ואף שע"ד ההלכה אין הלבנה בכלל
אבן (ראה מג"א סי' קלא, סק"כ בפישוט.
דוקא כשפניו דבוקים בקרקע אבל אם
שוחה בתפלה אפילו יש שם רצפה שרי [כ"מ
ריב"ש] וכ"כ רל"ח ע' ריב"ל ח"א סי' נ"ג
דאוסר באבני שיש ובכ"ה כ' להתיר ומיהו
נ"א אסור אפילו אין פניו דבוקות בקרקע
כיון דאין כוונתו להשתחות רק ליפול על
אפיו כנ"ל ע' בטור, ונ"ל דרצפת לבנים אין
אסורה דאבן כתיב ולבנה לאו אבן היא
כדכתיב ותהי להם הלבנה לאבן וכ"מ
ברמב"ם ספ"ו מע"א ובריב"ל ח"א סי' נ"ג"
וראה במכילתא שהובא בהערה שלאח"ז)
הרי מזה שלא פרש"י עה"פ "ותהי להם

בהם תעבודו רשות דברי רבי ישמעאל ר' עקיבא אומר חובה אמר ליה רב פפא לאבבי ואמרי לה רב משרשיא לרבא לימא ר' ישמעאל ור' עקיבא בכל התורה כולה הכי פליגי דמר אמר רשות ומר אמר חובה".

(42) ועד שס"ד דר"פ שם לומר ש"בכל התורה כולה הכי פליגי".

(43) ראה ביאור שיטתם בפלוגתת הגמ' במס' סוטה שם **בהגש"פ** - עם ליקוטי טעמים מנהגים וביאורים ח"ב בסופו - **בהדרן למס' פסחים** (א) **(י"א ניסן, תשל"ב)**. מפני אריכות הענין מובא כאן קיצור שיטתם לפי הביאור שם: לשיטת ר"י - כהן שמחבב את ישראל, כל דבר בתורה שאין מוכרח לפרשו כחובה הוי רשות, והוי בבעלות האדם, משא"כ לשיטת ר"ע - בן גרים, כל דבר בתורה הוי כחובה, היינו בבעלות הקב"ה, עיי"ש בארוכה.

(44) חולין מט, סע"א "אמר רבי יצחק בר נחמני א"ר אושעיא חלב שע"ג קבה כהנים נהגו בו היתר כרבי ישמעאל שאמר משום אבותיו וסימניך ישמעאל כהנא מסייע כהני" **(ומיירי בר"י חבירו ובר פלוגתי דר"ע)**.

(45) בשטמ"ק חולין שם אות ט (הובא בסה"ד מע' ר"י סעי' ח בשם "קצת פירושים של רש"י"): "והוא ר"י בן אלישע כה"ג" אבל ראה סה"ד שם. וראה שם גם מע' ר"י בן אלישע סעי' ג. ראה בכ"ז גם לקו"ש ח"ו ע' 123.

(46) ראה סה"ד בערכו, וראה אוה"ת ח"ש (קכג, סע"א) "וזה"ש רז"ל על הגרים שהם קשים כספחת לישראל כו'. והיינו שמדותיהם מגונות ואכזריות הם כדאי בגמ' . . ובאמת גם החוש מעיד ע"ז שאיך יהי הגר שלם בטבעיות במדות טובות כ"כ אחר שג' שותפים באדם אב ואם כו'. ואבותיו עו"כ האוכלי כל תועבה. וזהו ששרה מעייני לוי ברישי להוציא הכני ולחיות הגרים מנוקיי מכל סיג כר"ע וכיוצא בו".

רש"י ד"ה שלא הי' בו - יומא כב, ב "אמר רב יהודה אמר שמואל מפני מה לא נמשכה מלכות בית שאול מפני שלא היה בו שום דופי דאמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק אין מעמידין פרנס על הציבור אלא אם כן קופה של שרצים תלויה לו מאחוריו שאם תזוח דעתו עליו אומרין לו חזור לאחוריד" פרש"י ד"ה שלא הי' בו "משפחה ויתגאו המלכים היוצאים מזרעו על ישראל אבל דוד מרות המואביה אתא".

(47) אדר"נ פ"ו, ב "מה היה תחלתו של רבי עקיבא. אמרו בן ארבעים שנה היה ולא שנה כלום. פעם אחת היה עומד על פי הבאר אמר מי חקק אבן זו אמרו לא המים שתדיר [נופלים] עליה בכל יום אמרו [לו] עקיבא אי אתה קורא אבנים שחקו מים. מיד היה רבי עקיבא דן קל וחומר בעצמו מה רך פסל את הקשה דברי תורה שקשה כברזל על אחת כמה וכמה שיחקקו את לבי שהוא בשר ודם. מיד חזר ללמוד תורה".

וראה פסחים מט, ב "תניא אמר רבי עקיבא כשהייתי עם הארץ אמרתי מי יתן לי תלמיד חכם ואנשכנו כחמור אמרו לו תלמידו רבי אמור ככלב אמר להן זה נושך ושובר עצם וזה נושך ואינו שובר עצם".

כתובות סב, ב "ר"ע רעיא דבן כלבא שבוע הוה חזיתיה ברתיה דהוה צניע ומעלי אמרה ליה אי מקדשנא לך אזלת לבי רב אמר לה אין איקדשא ליה בצניעה ושדרתיה". וראה הערה הבא.

(48) ראה יומא שם שם תזוח דעתו כו'. ולהעיר מהמשך הענינים **במשנה (ב"מ נח, ב):** כשם שאונאה במקח וממכר כך אונאה בדברים לא יאמר לו בכמה חפץ זה והוא אינו רוצה ליקח אם הי' **בעל תשובה כו'** **אם הוא בן גרים כו'** לא יאמר לו זכור מעשה אבותיך שנאמר (שמות כב, כ) וגר לא תונה ולא תלחצנו".

וכ"ז הוא גם לפי המבואר בתוד"ה דהוא (כתובות שם) דאף שכשהי' ע"ה הי' אומר מי יתן לי ת"ח ואנשכנו כחמור (פסחים שם), מ"מ שומר מצות הי' והי' "צנוע ומעלי" גם מקודם ד"ה דהוה צניע ומעלי:

אי אפשי לאכול בשר חזיר. אי אפשי לבוא על הערוה" אבל "אפשי ומה אעשה ואבי שבשמים גזר עלי כד" תלמוד לומר "ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי" -- נמצא פורש מן העבירה ומקבל עליו עול מלכות שמים".

51) מכילתא משפטים כב, ב בנוגע לגר "חביבין הגרים (שבכל מקום) הוא מזהיר עליהם. וגר לא תונה, ואהבתם את הגר (דברים י). ואתם ידעתם את נפש הגר (שמות כג). רבי אליעזר אומר, גר לפי שסורו רע, לפיכך מזהיר עליו הכתוב במקומות הרבה".

וראה במדב"ר פ"ח, ב "הרבה הקדוש ברוך הוא אוהב את הגרים. . . כף אין אנו צריכין להחזיק טובה לגר שהניח משפחתו ובית אביו והניח אמתו וכל אמות העולם ובא לו אצלנו. לכן הרבה עליו שמירה, שהזהיר את ישראל שישמרו עצמם מהם שלא יזיקו להם, וכן הוא אומר (דברים י, יט): וְאֶהְבֶּתֶם אֶת הַגֵּר, (שמות כב, כ): וְגַר לֹא תוֹנֶה וְגו'. . . חביבין הגרים שבכל מקום הכתוב מְקִיֵּשׁ אֹתָם בְּיִשְׂרָאֵל, שְׁנֹאֲמַר (ישעיה מא, ח): וְאַתָּה יִשְׂרָאֵל עֲבָדֵי יַעֲקֹב וְגו', נְאֻמְרָה אֶהְבֶּה בְּיִשְׂרָאֵל, שְׁנֹאֲמַר (מלאכי א, ב): אֶהְבֶּתִי אֶתְכֶם אָמַר ה', וְנֹאמְרָה אֶהְבֶּה בְּגָרִים, שְׁנֹאֲמַר (דברים י, יח): וְאֶהֱבֶה גַר לְתֵת לוֹ לֶחֶם וְשִׁמְלָה, נִקְרָאוּ יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים, שְׁנֹאֲמַר (ויקרא כה, נה): כִּי לִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים, נִקְרָאוּ גָרִים עֲבָדִים, שְׁנֹאֲמַר (ויקרא כו, יג): מִהִלַּת לֶהֱם עֲבָדִים, נֹאמַר רְצוֹן בְּיִשְׂרָאֵל, שְׁנֹאֲמַר (שמות כח, לח): וְהָיָה עַל מִצְחוֹ תָמִיד לְרְצוֹן וְגו', וְנֹאֲמַר רְצוֹן בְּגָרִים, שְׁנֹאֲמַר (ישעיה נו, ז): עוֹלְתֵיהֶם וְזִבְחֵיהֶם לְרְצוֹן עַל מִזְבְּחֵי וְגו'. נֹאמַר שְׁרוּת בְּיִשְׂרָאֵל, שְׁנֹאֲמַר (ישעיה סא, ו): וְאַתֶּם כֹּהֲנֵי ה' תִּקְרָאוּ וְגו', וְנֹאֲמַר שְׁרוּת בְּגָרִים, שְׁנֹאֲמַר (ישעיה נו, ו): וּבְנֵי הַנֶּכֶד הַנְּלוּיִם וְגו'. נֹאמַר שְׁמִירָה בְּיִשְׂרָאֵל, שְׁנֹאֲמַר (תהלים קכא, ה): ה' שְׁמֹרְךָ וְגו', נֹאֲמַר שְׁמִירָה בְּגָרִים, שְׁנֹאֲמַר (תהלים קמו, ט): ה' שְׁמֹר אֶת גָּרִים. וְכֵן אֶת מוֹצֵא בְּאַרְבַּע כְּתוּבֵי הָעוֹמְדוֹת לְפָנֵי הַמִּקְוֹם, שְׁנֹאֲמַר (ישעיה מד, ה): זֶה יֹאמַר לְה' אֲנִי וְגו', זֶה יֹאמַר לְה' אֲנִי, הָרִי כָּלּוּ לְמִקְוֹם לֹא נִתְעַרַב בּוֹ חֲטָא, (ישעיה

"והא דאמר באלו עוברין (פסחים מט): אמר ר"ע כשהייתי עם הארץ הייתי אומר מי יתן לי תלמיד חכם ואנשכנו כחמור משמע דלא הוה מעלי איכא למימר דהתם לאו משום שהיה שונא תלמידי חכמים אלא משום שהי' סבור שמתגאין על עמי הארץ מפני תורתן והיו תלמידי חכמים שונאים אותם וגם משום שלא היו מניחין אותם ליגע בהם כדאמרינן (חגיגה דף יח:): בגדי עם הארץ מדרס לפרושים אבל מכל מקום שומר מצות היה. רבינו תם",

אבל בחי' הריטב"א שם כתב כי מקודם לא הי' צנוע ומעלי "אבל אחרי כן חזר למוטב שהי' צנוע ומעלי"

(כ"ה בשיט"מ בשמו "דהוה צניע ומעלי. ואם תאמר והא אמרינן בפסחים [מט ב'] אמר ר"ע כשהייתי עם הארץ הייתי אומר מי יתן לי ת"ח ואנשכנו כחמור. ויש לומר שזהו קודם לכן אבל אחרי כן חזר למוטב שהיה צנוע ומעלי ואחרי כן קבע עצמו לתורה כדאיתא הכא. הריטב"א ז"ל" **וכצ"ל גם בחי' הריטב"א שם). ולפי"ז הרי הי' בע"ת ממש (עכ"פ בענינים אלו).**

49) הובא בלקו"ת ואתחנן (ט, ד "וכן אמר הה"ק המגיד נ"ע שאע"פ שארז"ל אל יאמר אדם אי אפשי בבשר כו' אלא אפשי ומה אעשה ואבי שבשמים גזר עלי היינו במי שלא חטא מעולם אבל הבע"ת צ"ל כל מיני רע ואיסורים מאוסים אצלו ושיאמר אי אפשי כו' בכדי שלא יפול ח"ו".

וראה עד"ז בכתר ש"ט (הוצאת קה"ת סי' שצח "מה שאמרו רז"ל ע"י תשובה זדונות נעשו לו כזכיות. כי הנה השב צריך שיהיה נמאס אצלו הדבר שנכשל בו, כי אע"פ שכאשר עדיין לא חטא ארז"ל אל יאמר אדם אי אפשי בבשר חזיר כו', מ"מ כשחטא צריך שיהיה נמאס ממש אצלו הדבר ההוא. וזהו נעשים לו כזכיות, שאליהם אין יצה"ר, כך להעבירות לא יהיה לו יצה"ר".

50) ספרא ס"פ קדושים (פ"ט) עה"פ (ויקרא כו, ו) ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי: ר' אלעזר בן עזריה אומר מנין שלא יאמר אדם "אי אפשי ללבוש שעטנו.

מד, ה): וְזֶה יִקְרָא בְשֵׁם יַעֲקֹב, אֱלֹהֵי גְרֵי צֶדֶק,
(ישעיה מד, ה): וְזֶה יִכְתֹּב יְדוֹ לְה', אֱלֹהֵי בְעָלֵי
תְּשׁוּבָה, (ישעיה מד, ה): וּבְשֵׁם יִשְׂרָאֵל יִכְנֶה,
אֱלֹהֵי יִרְאֵי שָׁמַיִם. הָא לְמִדְּנוּ שְׁהַגְרִים הָרִי
הֵם כְּיִשְׂרָאֵל, וּלְכַד נְאֻמְרָה פְּרָשָׁה זֹ אִישׁ אֹ
אִשָּׁה וּגו'".

52) להעיר מסוטה (מד, ב): ויספו
השוטרים לדבר אל העם וגו' ר' עקיבא
אומר הירא ורך הלבב כמשמעו שאינו יכול
לעמוד בקשרי המלחמה ולראות חרב
שלופה רבי יוסי הגלילי אומר הירא ורך
הלבב זהו המתירא מן העבירות שבידו
לפיכך תלתה לו התורה את כל אלו שיחזור
בגללן . . . בד"א **במלחמות הרשות כו'** [אבל
במלחמות מצוה הכל יוצאין אפילו חתן
מחדרו וכלה מחופתה אמר רבי יהודה במה
דברים אמורים במלחמות מצוה אבל
במלחמות חובה הכל יוצאין אפי' חתן
מחדרו וכלה מחופת].

53) אגה"ת ספ"ט, ושם שצ"ל "כפול
ומכופל" "וזה"ש בתנא דבי אליהו אדם עבר
עבירה ונתחייב מיתה למקום מה יעשה
ויחיה אם היה רגיל לקרות דף אחד יקרא
ב' דפים לשנות פרק א' ישנה ב' פרקים וכו'.
והיינו כמשל חבל הנפסק וחוזר וקושרו
שבמקום הקשר הוא כפול ומכופל".

[המשך דברי המלבי"ם בהערה 10:
ומבואר אצלינו כי כל שימוש מיוחד בלשון
לא יתערב עם זולתו. ויש הבדלים דקים
ביניהם כמו שבארנו כל אחד במקומו.
והמדקדקים אמרו לחלק בין שימוש מלת
"כיי" ובין "אם"; שמלת "אם" יבא לרוב
בדבר אשר הוא ציווי או אזהרה או דבר
הראוי, ולא ידבק רק בשם; ומלת "כיי"
תמיד רשות. והייתי רגיל לפרש על פי
דבריהם מה שכתוב בספרא פה וכן הוכפל
(לקמן פרשה ח משנה ג) על "ונפש כי תקריב
קרבן מנחה" יכול גזרה? ת"ל "כי יקריב" –
אינו אלא רשות, וכן בפרשה י משנה א,
שרצונו לומר שאם היה כתוב "אם יקריב"
הייתי אומר שהוא גזירה, שזה גדר מלת

"אם", אבל כשכתוב "כי יקריב" הוא
רשות.

אבל, אחרי הדרישה ראיתי כי מלבד שאי
אפשר לפרש דברי הספרא על פי זה, כי גם
על פסוק "אם הכהן המשיח יחטא" אמר כן
בספרא (דבורא דחובה פרשה ב משנה ז)
יכול גזירה? ת"ל "אם יחטא", וכן אמר
(שם פרשה ה משנה ג) על "אשר נשיא
יחטא". מבואר שגם מלת "אם" ומלת
"אשר" מציינים את הרשות. וזה אמת שכל
ארבעה אופנים שיבא בס צורת המשפט
התנאי שהם: כי, אם, אשר, וה' הידיעה עם
פעל הבינוני – כולם מציינים הרשות. ויש
הבדלים אחרים ביניהם, והוא, שכל ציווי
תנאיית כשיצוה לאמר "אם יהיה כך..עשה
כך", או "אם תעשה כך..עשה כך" – תתחיל
תמיד במלת "כיי". ואם יהיה המאמר ציווי
תנאיית מוחלקת מכמה חלוקות, אז התנאי
הראשון שבו התחלת המאמר יבא תמיד
במלת "כיי" ותנאי החלוקות יתחילו במלת
"אם": "כי תקנה עבד עברי...אם בגפו
יבא...אם אדוניו יתן לו אשה..ואם אמר
יאמר העבד..." (שמות כ"א: ז'), "וכי ימכור
איש את בתו...אם רעה בעיני אדוניה..ואם
לבנו ייעדנה..ואם שלש אלה לא יעשה
לה.."; וכן נמצא בכמה מקומות. וזה יהיה
לך למופת לדעת על ידי חיבור הענין בכללו.
למשל פה: התנאי הכולל לכל הפרשיות הוא
"אדם כי יקריב..." שכולל עולה ושלמים,
ואחר כך מבאר פרטי החלוקות – "אם
עולה קרבנו..ואם מן הצאן..ואם מן
העוף..ואם זבח שלמים קרבנו..ואם מן
הצאן...ואם עז קרבנו..." .

ופרשת מנחה שמתחלת במלת "כיי" היא
מאמר מופסק בפני עצמו, מוסגר באמצע.
כי במה שכתוב "כי יקריב קרבן מן
הבהמה" אינו כולל מנחה. וכן בדיני
החטאת (פרשה ד) התחיל התנאי הכולל –
"כי תחטא בשגגה..." ותחתיו חלוקות
פרטיות מצויינים במלת "אם" – "אם הכהן
המשיח יחטא..ואם כל עדת ישראל ישגו..
("אשר נשיא יחטא", מלת "אשר" בא
לדרוש כמו שכתבנו שם) ...ואם נפש אחת
תחטא..ואם כבש יביא קרבנו".

פרטי יש חילוק זה כמ"ש ברבה וארא (פרשה ט) "כי ידבר אליכם פרעה": "אם ידבר אליכם פרעה" אין כתיב כאן, אלא "כי ידבר" – עתיד הוא לומר לכם כן. ריב"ש אומר כהוגן הוא מדבר רוצה לומר שממלת "כי" מבואר שדבר בדרך החלטה – כאשר ידבר, מצד שידע שידבר כן, או מצד שהסברה נותנת שידבר כן לריב"ש, וזה שאמר כהוגן הוא מדבר, ולכן לא תפס לשון "אם" שהוא לשון ספק. ובמכלתא (פרשה בא) "והיה כי יאמרו אליכם בניכם" – בשורה רעה נתבשרו שעתידה תורה להשתכח שמלת "כי" מורה שעתידים לומר כן. ובספרא (בהר פרק ד משנה ה) "וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית" – עתידים אתם לומר. וכן במ"ש "והיה כי יביאך" "כי תבואו אל הארץ" – כולם מלשון "כאשר" ולא יכול לאמר "אם" – שאינו ספק, רק ודאי שיבואו. [ומ"ש בספרא וספרי עשה מצוה זו שבשבילה תכנס לארץ מוסד על הבדל אחר בין "כי" ובין "כאשר"; בארנוהו במקום אחר והארכנו בדברי רש"י ותוס' ר"ה ג, גיטין צ, ואין כאן מקומו]. ומה שמצאנו מלת "אם" במקום "כאשר" – "אם יהיה היובל", "אם תקריב מנחת בכורים", "אם כסף תלוה", כמו שכתבו רש"י ותוס' במקומות הנ"ל – יש בו גדר אחר יתבאר לקמן. ובכל זה – בין מלת "כי" בין מלת "אם", שניהם יורו על הרשות, לא החובה. ובמכלתא (סוף יתרו) ר"י אומר כל "אם" שבתורה רשות חוץ משלשה, ויתבאר לקמן; ובספרי תצא "כי תצא למלחמה" – במלחמת הרשות הכתוב מדבר; ובשבועות (דף מט:) א"ר אמי כל שבועה שהדיינים משביעים אותנו אין בו משום שבועת ביטוי שנאמר "נפש כי תשבע" – מעצמו, כדריש לקיש, דאמר ריש לקיש "כי" משמש בארבע לשונות...; וברבה (צו פ"ט) כל המצות כתוב בהן "כי תראה" "כי תפגע" "כי יקרא" – אם באת מצוה לידך אתה זקוק לעשותה ואם לאו אי אתה זקוק לעשותה וכולי... וכן הכלל שנתנו המדקדקים לחלק בין "כי" ובין "אם"; שמלת "אם" לא ידבק רק אל השם – אינו נכון, כי ידבק גם אל הפעל: "ואם יראנה הכהן...", "ואם פשה תפשה...", "ואם שכב ישכב איש אותה...", וכדומה. ויש לי

וכן תמצא בכ"מ שמלת "כי" בא תמיד בתחלת המאמר ומלת "אם" בפרטי החלוקות. והטעם לזה, כי יש הבדל בין מלת "כי" ובין מלת "אם" כשמשמשים בלשון אי; שמלת "אם" מורה תמיד הספק והחלוקה ובא לפעמים עם שני החלוקות – "אם תטיב...ואם לא תטיב...", "אם השמאל...ואם הימין...", "אם ישכם עושים חסד ואמת...ואם לא...". ולפעמים מוזכר רק חלוקה אחת וההפך מובן מעצמו – "אם יש את נפשכם לקבר את מתי...", "אם ישך נא מצליח דרכי..." – דבר בלשון ספק באשר היה במחשבתו ספק בדבר. אבל מלת "כי" ישתתף עם מלת "כאשר" שמדבר בדרך ודאי – כאשר יהיה זה יהיה זה. ובבראשית רבה (פרשה ע) "אם יהיה אלקים עמדי": ר' אבוה ור"י. חד אמר מסורסת הוא הפרשה וחד אמר על הסדר נאמרה. מאן דאמר מסורסת היא שכבר הבטיחו הקב"ה והוא אומר "אם יהיה אלקים עמדי"?! אתמהא! מאן דאמר על הסדר נאמרה מה מקיים "אם יהיה אלקים עמדי"? אלא כך אמר יעקב אם יתקיימו לי התנאים שאמר לי להיות עמי ולשמרני אני אקיים את נדרי. מבואר שקשיא ליה איך אמר מלת "אם" שמורה ספק והקב"ה הבטיחו? לכן חד אמר שהפרשה מסורסת ואמר זה קודם ההבטחה. ומאן דאמר על הסדר נאמרה סבירא ליה שהוא מלת החלוקה, ומכלל הן אתה שומע לאו שלא יחול עליו חיוב הנדר רק אחרי יקיים ההבטחה. ומצד זה צודק מלת "אם" שמגביל צדדי החלוקה. (וכפי הנראה זה תלוי בפלוגתא דר'מאיר ור' חנינא בן גמליאל בקידושין (דף עב) אי בעינן תנאי כפול; דלמאן דאמר לא בעינן תנאי כפול, במה שאמר "אם יהיה אלקים עמדי" רצוף התנאי שכנגדו – ואם לא, לא יקיים הנדר. ואין פה מקומו להאריך בזה.) ולכן בתחלת המאמר-התנאי יתחיל תמיד במלת "כי" אחר שענינו כאשר תעשה כך, ולא ספק, כי מדבר על הצד שיהיה הדבר. ופירוש "אדם כי יקריב" כאשר יקריב, "כי תקנה עבד עברי" כאשר תקנה. אבל החלוקות שבאמצע המאמר בא בשם מלת "אם" שמורה החלוקה והספק. ועיין לקמן (סימן שנט) על "ואם נפש כי תחטא" דבר נפלא מחכמת רבותינו בזה. וכן גם במאמר

לומר "הכהן המשיח בחטאו..." "הנשיא בחטאו..." בדרך המקור. אבל אחר שהתשמש במלת כי ובמלת אם ובמלת אשר, מורה שהתנאי אינו מחויב לא מצד ציווי ה' ולא מצד טבע הענין. ובתנחומא (פ'י ראה) "כי יכרית" – זה שאמר הפסוק "קוה אל ה'..." וכולי מהו "כי יכרית"? (רוצה לומר, הלא היה לו לומר "בהכרית", עם ב' ומקור) על תנאי הוא, שאם ישמרו התורה. ובכל מקום שאתה מוצא "כי", על תנאי הוא – "כי יקרא קן צפור", "כי תשא", עכ"ל. וראה דבר פלא, שבכל ספר ויקרא ובספר במדבר שמדבר במצוות שבין אדם לאלקיו יקדים תמיד השם למלת "כי" (שמשמעו אשר) הבא אחריו, לא כן בפי משפטים ובספר דברים שמדבר ממשפטים שבין איש לרעהו יאמר "כי יכה איש...", "כי יגח איש", "כי ימצא איש", וכדומה. וזה רצון בטבע הלשון שהמשפט המוטל על האדם מצד אלקיו יספרנו בדרך חיוב, ר"ל, האיש שירצה לקיים מצוה פלונית או שעבר עבירה פלונית, כך וכך דינו, ועל כן יקדים את הנושא אל המסופר ממנו כי ידבר מדברים המוטלים עליו מצד מצות אלקיו; ולא כן במשפטים בין אדם לאדם, יקדים הפעל – כי יקרא לאיש כך וכך אז משפטו כך וכך, כי אינו מדבר דבר ראוי או מחויב אל האיש, רק הדבר תלוי מצד מקרה הפעולה ועסקי בני אדם. ויען שיש לטעות שבכל אלה שהקדים את הנושא אל מלת "כי" שהוא גזירה וחיוב גמור, ביאר בספרא שבכל זה הוא רשות; שאם היה חוב גמור לא יצדק מלת "כי", רק הקדים הנושא מצד שהוא מצוה שבין אדם למקום ופירושו אדם שרוצה לקיים מצוה זו להקריב קרבן, כך וכך דינו"]

בזה יסודות נאמנים מתי ידבק אל השם או אל הפעל, יתבאר לקמן. וכן מלת "אשר" הבא במשפט התנאי, וכן הבינוני עם ה' הידיעה בראשו, היא גם כן רשות: "ואיש אשר יטמא ולא יתחטא", "ואיש אשר יגע במשכבו", "הנוגע במת לכל נפש אדם". ובמכות (דף ח) אמר רבא "ואשר יבא את רעהו ביער" מה יער דאיבעי עייל ואי בעי לא עייל. ואי סלקא דעתך מצוה, מי סגיא דלא עייל? א"ל רב אדא ב"א וכל היכא דכתיב "אשר" דאי בעי הוא?! אלא מעתה "ואיש אשר יטמא"... מת מצוה דלא סגי דלא מטמא וכולי. שאני התם... והגדר שבין שימוש מלת "אשר" למלת "אם" ו"כי" בארתי לקמן, ועיין באילת השחר פרק יא מן כלל צו' עד כלל קח'. לא נשאר לנו דבר שיציין החיוב במשפט התנאי רק המקור עם ב' או כ"ף בראשו שהוא נבדל מיתר ריעיו; שאם בא על תנאי עתידי יהיה באחד מג' פנים: (א) לפעמים מורה על התמדת הזמן, שמצד זה ישתתף עם ההוה – "בבואם אל אהל מועד ירחצו מיים" (שמות כ"ח:מ"ג). רוצה לומר, בכל עת בואם. (ב) להורות על התכיפה, וכמ"ש בספרי (פ' שלח) "בבואכם אל הארץ" – א"ר ישמעאל משונה ביאה זו מכל ביאות שבתורה שבכולהו כתב "כי תבואו" וכאן כתב "בבואכם" ללמד שנתחייבו בחלה מיד. ובארתי זאת במקום אחר. (ג) בא כן אם פעולת התנאי הכרחי; בין מצד עצמו כמו "ובקצרכם את קציר ארצכם", בין מצד חיוב התורה – "בהקריבכם מנחה חדשה", "בהרימכם את חלבו". וזה כוונת הספרא בארבע מקומות הנזכרו למעלה; שאם היה ציווי מחויבת להקריב עולה או מנחה היה לו לומר "אדם מכס בהקריבו קרבן", "ונפש בהקריבה קרבן מנחה". וכן אם היה חטא המשיח והנשיא דבר שיחויב בטבע היה לו

כמה מ"מ חסרים לע"ע ובעזי"ת נתקן.

נא לשלוח עצות לעריכה, הערות או תיקונים ל: rabbimbrowd@gmail.com